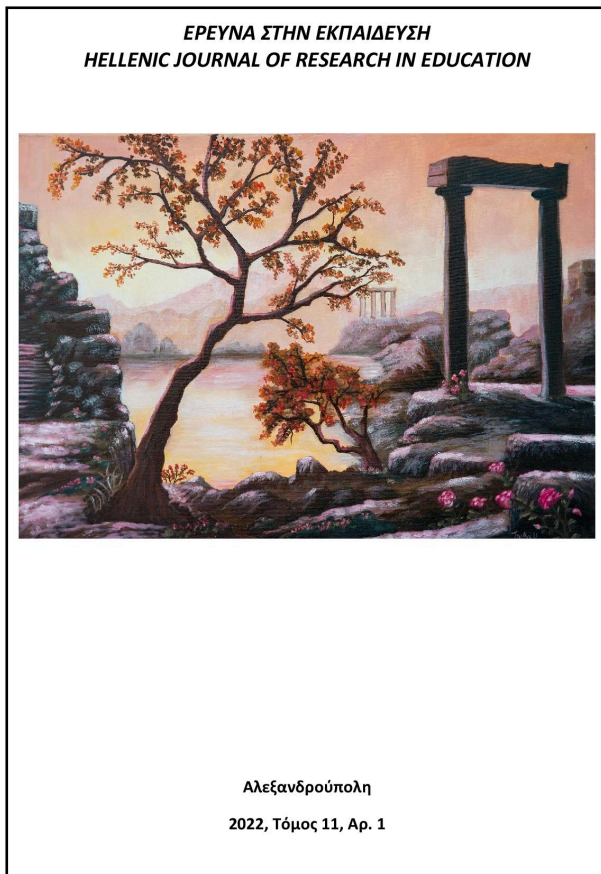

Έρευνα στην Εκπαίδευση

Τόμ. 11, Αρ. 1 (2022)

Ο ρόλος της προσχολικής εκπαίδευσης, αγωγής και φροντίδας στην προστασία από την ευαλωτότητα στην παιδική φτώχεια

Αντωννέτα Πότση

doi: [10.12681/hjre.31602](https://doi.org/10.12681/hjre.31602)

Copyright © 2022, Αντωννέτα Πότση

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πότση Α. (2022). Ο ρόλος της προσχολικής εκπαίδευσης, αγωγής και φροντίδας στην προστασία από την ευαλωτότητα στην παιδική φτώχεια. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 11(1), 315–327. <https://doi.org/10.12681/hjre.31602>

Ο ρόλος της προσχολικής εκπαίδευσης, αγωγής και φροντίδας στην προστασία από την ευαλωτότητα στην παιδική φτώχεια

Αντωννέτα Πότση^α

^α Πανεπιστήμιο Μπίλεφελντ / Σχολή Επιστημών Αγωγής

Περίληψη

Το άρθρο εστιάζει στην ευαλωτότητα του παιδιού στην παιδική φτώχεια και περιγράφει τη μεταβαλλόμενη σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης, αγωγής και φροντίδας στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο του δυτικού κόσμου ως εκπαιδευτικός χώρος που προσφέρει τις ευκαιρίες για την πρόληψη της φτώχειας. Αναφέρεται σε συγκεκριμένες δράσεις με βάση τα μαθήματα από τη διεθνή έρευνα για την υποστήριξη παιδιών και οικογενειών που πλήττονται από τη φτώχεια και στον σημαίνοντα ρόλο των επαγγελματιών στο ευρύτερο πεδίο της προσχολικής αγωγής, νηπιαγωγών και παιδαγωγών πρόωμης παιδικής ηλικίας, στην αντιμετώπιση του φαινομένου.

Abstract

The article focuses on child's vulnerability to child poverty and describes the changing importance of early childhood education, training and care in the socio-political context of the Western world as an educational space that offers opportunities for poverty prevention. It refers to specific actions based on lessons from international research to support children and families affected by poverty and the important role of professionals in the wider field of early childhood education and care, in addressing the phenomenon.

© 2022, Αντωννέτα Πότση
Άδεια CC-BY-SA 4.0

Λέξεις-κλειδιά: ευαλωτότητα στη φτώχεια, προσχολική εκπαίδευση, αγωγή και φροντίδα, υλική υστέρηση, ψυχοκοινωνική υστέρηση

Key words- vulnerability to poverty, early childhood education and care, material disadvantage, psychosocial disadvantage

Εισαγωγή

Ο πρώτος Στόχος Βιώσιμης Ανάπτυξης (SDG) στοχεύει στον «Τερματισμό της φτώχειας σε όλες τις μορφές της παντού». Στο πλαίσιο των σχετικών στόχων του, (SDG 1.2) εξετάζει τη μείωση τουλάχιστον κατά το ήμισυ του ποσοστού των παιδιών όλων των ηλικιών που ζουν σε συνθήκες φτώχειας και την εφαρμογή εθνικών κατάλληλων συστημάτων κοινωνικής προστασίας για όλους, προκειμένου να επιτευχθεί ουσιαστική κάλυψη των φτωχών και των ευάλωτων στην ατζέντα 2030 (Ηνωμένα Έθνη, 2015). Με αυτόν τον τρόπο, η παγκόσμια κοινότητα έχει αναγνωρίσει την κεντρική θέση των παιδιών στο πλαίσιο της αντιμετώπισης της παγκόσμιας φτώχειας. Η φτώχεια, η πρόληψη της φτώχειας και η μείωση της φτώχειας παραμένουν σημαντικές προκλήσεις κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής. Παράλληλα υπάρχει σταθερό ενδιαφέρον για να διασφαλιστεί ότι τα παιδιά ζουν υγιείς και ευτυχισμένες ζωές. Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού (UNCRC, 1989) έχει συμβάλει στην κατεύθυνση αυτή, καθορίζοντας τα «τρία Ps» - protection-provision-participation (προστασία-πρόνοια-συμμετοχή) που δικαιούνται όλα τα παιδιά (Sünker & Swiderek, 2007).

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Αντωννέτα Πότση, Konsequenz Str. 41a, 33619, Bielefeld, anneta.potsi@uni-bielefeld.de

URL: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hjre/index>

Η ευαλωτότητα στην παιδική φτώχεια¹ έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς θέτει σε κίνδυνο το παρόν και το μέλλον των παιδιών καθώς και το μέλλον της κοινωνίας στο σύνολό της από την άποψη της οικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας (Esping-Andersen et al., 2002; Frazer et al., 2017; Stiglitz, 2012). Ο κύκλος των μειονεκτημάτων διαγενεακά προσδιορίζει τις σχέσεις αιτίου-αποτελέσματος που οδηγούν στο να μεγαλώνει ένα παιδί σε υποβαθμισμένο και στερημένο, από πλευράς αγαθών και βασικών πόρων διαβίωσης, περιβάλλον, σε ένα πλαίσιο υλικής στέρησης το οποίο μπορεί να έχει μόνιμη (αρνητική) επίδραση στην ενήλικη ζωή ενός παιδιού. Μελέτες έχουν δείξει ότι τα φτωχά παιδιά είναι πιο πιθανό να γίνουν φτωχοί ενήλικες επειδή θα υποστούν υλική στέρηση αγαθών και υπηρεσιών που είναι απαραίτητα για τη σωματική, ψυχική, συναισθηματική και πνευματική τους ανάπτυξη και θα εγκαταλείψουν νωρίς το σχολείο (Πετρογιαννης, 2004· Brooks-Gunn & Duncan, 1997· Evans, 2004· Field, 2010· Crawford et al., 2017· Li et al., 2019). Κατά συνέπεια, όλοι αυτοί οι παράγοντες θα αντιπροσωπεύουν μειονεκτήματα των παιδιών στην ενήλικη ζωή. Θα επιλέξουν θέσεις εργασίας με χαμηλότερα προσόντα και χαμηλότερους μισθούς (Diris et al., 2017). Αυτή η αλληλουχία περιστάσεων μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων.

Λαμβάνοντας δε υπόψη ότι η κοινωνική κινητικότητα είναι χαμηλότερη σε κοινωνίες με υψηλότερες εισοδηματικές διαφορές, τα φτωχά παιδιά είναι πιθανό να είναι φτωχοί ενήλικες (Corak, 2013· Esping-Andersen, 2016). Με τη σειρά τους, τα παιδιά τους θα μεγαλώσουν στη φτώχεια και έτσι πραγματοποιείται ένας νέος κύκλος του φαύλου κύκλου.

Πριν από την πανδημία COVID-19 τα στοιχεία έδειχναν υψηλότερη συχνότητα φτώχειας μεταξύ των παιδιών παγκοσμίως (UNDP & OPHI, 2020; Sánchez & Navarro, 2021; Sánchez & Ruiz-Martos, 2018). Πλέον, αναμένεται ότι τα παιδιά θα βιώσουν εντονότερα τις αρνητικές επιπτώσεις του COVID-19 όντας από τις πιο ευάλωτες ομάδες. Η περαιτέρω μείωση των εισοδημάτων των νοικοκυριών (και η αυξημένη υλική στέρηση) λόγω της αυξανόμενης ανεργίας και το κλείσιμο των σχολείων διέκοψαν τη μαθησιακή διαδικασία και την αλληλεπίδραση των παιδιών με τους συμμαθητές και τους δασκάλους τους. Τα παιδιά από μειονεκτούντα περιβάλλοντα ήταν λιγότερο πιθανό να επωφεληθούν από τη διαδικτυακή μάθηση, είτε εξαιτίας αδυναμίας πρόσβασης σε ψηφιακά μέσα είτε εξαιτίας απουσίας υποστήριξης από το οικογενειακό περιβάλλον και πολλά παιδιά έχασαν τα γεύματα που παρέχονται στο σχολείο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020· Ηνωμένα Έθνη, 2020).

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η πανδημία έχει αυξήσει τις ανισότητες και έχει επιδεινώσει τα επίπεδα φτώχειας -ιδιαίτερα στην παιδική ηλικία- ο κύριος στόχος αυτού του άρθρου είναι να συζητήσει το φαινόμενο της παιδικής φτώχειας κάτω από μια νέα οπτική: την τρωτότητα του παιδιού στη φτώχεια, στη βάση ευρημάτων εμπειρικών ερευνών από τον διεθνή χώρο. Η ευαλωτότητα των παιδιών στη φτώχεια είναι μια ευρύτερη έννοια από την παιδική φτώχεια, καθώς, εκτός από το ότι περιλαμβάνει την υλική στέρηση ως στοιχείο ευθραυστότητας, λαμβάνει επίσης υπόψη τον πλούτο των παιδιών σε επίπεδο δικτύου σχέσεων ως παράγοντα διαμεσολάβησης και μετριασμού των επιπτώσεων που συνεπάγεται η υλική αποστέρηση. Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η υλική στέρηση εμποδίζει την πνευματική και σωματική ανάπτυξη των παιδιών και τα οδηγεί στη φτώχεια και είναι η ψυχοκοινωνική υποστήριξη που μπορεί να συνδράμει για να σπάσει τον κύκλο των μειονεκτημάτων που προκαλεί η φτώχεια.

Όταν τα παιδιά ζουν σε περιβάλλον υλικής και ψυχοκοινωνικής στέρησης υπονομεύεται η υγεία τους, η κοινωνική τους ικανότητα και η ικανότητά τους να επιτύχουν στο σχολείο και στη ζωή (Thompson, 2014). Στον αντίποδα, μπορεί Ωστόσο, μπορεί επίσης να υπάρχουν καταστάσεις στις οποίες το πλησιέστερο περιβάλλον να τους παρέχει τη φροντίδα, την προστασία και τη συμμετοχή εκείνη που βοηθά τα παιδιά που βιώνουν υλικές στερήσεις να προχωρήσουν, να γίνουν πιο ανθεκτικά (βλ. Domínguez de la Ossa et al., 2018; Masten, 2014; Miller et al., 2020· Thompson, 2014).

Στο παρόν άρθρο υποστηρίζεται ότι η προσχολική εκπαίδευση και φροντίδα μπορεί να διαδραματίσει βασικό ρόλο στην πρόληψη της φτώχειας, τόσο σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο οικογένειας και παιδιού/ών που διαβιούν στις συγκεκριμένες συνθήκες. Ιδίως η συμβολή των βρεφονηπιακών/παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων, ιδιαίτερα κατά την κρίσιμη περίοδο των πρώτων 6 ετών της ζωής ενός παιδιού, μπορεί να είναι καίριας σημασίας στην πρόληψη της φτώχειας παρέχοντας υποστήριξη τόσο στα παιδιά όσο και στις οικογένειες.

¹ Η παιδική φτώχεια αφορά τη σχετική φτώχεια (relative poverty), η οποία υπερβαίνει την οικονομική ανεπάρκεια και αφορά τον περιορισμό των συνθηκών διαβίωσης και των ευκαιριών ζωής του παιδιού. Συγκεκριμένα, η παιδική φτώχεια είναι ένας σχετικός βαθμός κοινωνικής ανισότητας που εμποδίζει όσα παιδιά επηρεάζονται να αναπτυχθούν σύμφωνα με τις προσωπικές τους ικανότητες και να μπορούν να συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή με αυτοκαθορισμένο τρόπο (Πετρογιάννης, 2015; Butterwegge, 2010).

Προσδιορισμός ευαλωτότητας στο παιδί

Έννοιες όπως η στέρηση ή η ευαλωτότητα είναι ασαφείς από τη φύση τους, καθώς είναι δύσκολο να καθοριστούν τα όρια αυτών των εννοιών. Δηλαδή, όταν μελετάμε την ευαλωτότητα σε διαφορετικά παιδιά, μετράμε τους βαθμούς τρωτών σημείων ή παρέχουμε ένα μέτρο εγγύτητας με την έννοια. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η φτώχεια είναι αποτέλεσμα πολλαπλών παραγόντων πέρα από την έλλειψη εισοδήματος. Ο καλύτερος τρόπος για τη μελέτη της παιδικής φτώχειας είναι ο συνυπολογισμός πολλαπλών δεικτών στέρησης² ειδικά για τα παιδιά (Carraro & Chzhen, 2019; Guio et al., 2018; Milliano & Plavgo, 2018) με βάση τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού. Η συμπερίληψη των διαστάσεων της ψυχοκοινωνικής στέρησης από τα πιο κοντινά περιβάλλοντα - που βιώνουν τα παιδιά στο περιβάλλον όπου αναπτύσσονται - είναι μια νέα πτυχή της σε σύγκριση με τις πιο γνωστές προσεγγίσεις. Αρκετές μελέτες έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά και οι γονείς τους μπορεί να έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για τις ανάγκες τους (Mahony & Pople, 2018; Main & Bradshaw, 2016), επομένως η γνώμη των παιδιών σχετικά με την υλική και κοινωνική τους στέρηση είναι κρίσιμη για την ανάπτυξη μιας ακριβούς μελέτης για την πραγματική ευαλωτότητα στην παιδική φτώχεια.

Σύμφωνα με τη UNICEF και τη Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού, τα παιδιά έχουν δικαίωμα στην επιβίωση, την ανάπτυξη, την προστασία, τη φροντίδα και τη συμμετοχή (Ηνωμένα Έθνη, 1989). Ωστόσο, οι εμπειρικές εφαρμογές της προσέγγισης της UNICEF έχουν επικεντρωθεί μόνο στα δικαιώματα επιβίωσης και ανάπτυξης που βασίζονται στον προσδιορισμό δεικτών υλικής στέρησης ως πιο άμεσο τρόπο μέτρησης της φτώχειας των παιδιών. Ανάλογα με τη διαθεσιμότητα των δεδομένων (ή τις χώρες που μελετήθηκαν) και την ηλικία των παιδιών, οι περισσότερες μελέτες εξετάζουν δείκτες στέγασης, εκπαίδευσης, υγείας, διατροφής, υγιεινής και πρόσβασης σε πληροφορίες (βλ. για παράδειγμα Carraro & Chzhen, 2019; Milliano & Plavgo, 2018); αν και άλλες περιλαμβάνουν επιπλέον τη διάσταση του ελεύθερου χρόνου τόσο στις αναπτυσσόμενες χώρες (Cid-Martinez, 2020 όσο και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των χωρών υψηλού εισοδήματος (Chzhen et al., 2016; UNICEF, 2011). Όμως αυτές οι διαστάσεις συνιστούν μια ελλιπή μέτρηση της ευαλωτότητας των παιδιών στη φτώχεια, επειδή δεν παρέχουν πληροφορίες για τα δικαιώματα των παιδιών στην προστασία-φροντίδα και συμμετοχή. Ο Πίνακας 1 παρουσιάζει μια περίληψη του CRC των Ηνωμένων Εθνών ομαδοποιημένη ανά κατηγορίες δικαιωμάτων και διαστάσεων, καθώς και τη διαφοροποίηση που προτείνεται από την Sanchez, D'Agostino, Giusti και Potsi (2022) μεταξύ υλικής και ψυχοκοινωνικής στέρησης.

² Δύο προσεγγίσεις για τη μελέτη της πολυδιάστατης παιδικής φτώχειας μπορεί να θεωρηθούν ως οι πιο επηρεαστικές σε επίσημους τομείς. Η πρώτη είναι η μεθοδολογία «Bristol Indicators» για τη μέτρηση της παιδικής φτώχειας, που αναπτύχθηκε το 2003 από τη UNICEF, το Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ και το London School of Economics. Από το 2014, αυτή η προσέγγιση ενισχύθηκε με το έργο Multidimensional Overlapping Deprivation Analysis (MODA) που ανέπτυξε ένα σύστημα δεικτών που θα χρησιμοποιηθούν για τον εντοπισμό και την ποσοτικοποίηση της στέρησης παιδιών σε 50 αναπτυσσόμενες και ανεπτυγμένες χώρες. Η δεύτερη προσέγγιση είναι η πρωτοβουλία Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI), μια ερευνητική ομάδα στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης (Ηνωμένο Βασίλειο) που ιδρύθηκε το 2007 και διευθύνεται από τη Sabina Alkire. Αυτή η δεύτερη προσέγγιση είχε ευρεία εφαρμογή στις αναπτυσσόμενες χώρες.

Αυτές οι προσεγγίσεις παρουσιάζουν ομοιότητες και διαφορές που αναλύονται παρακάτω. Από θεωρητικής σκοπιάς, τόσο η UNICEF όσο και το OPHI συμφωνούν ότι η μονοδιάστατη νομισματική προσέγγιση για την εκτίμηση της παιδικής φτώχειας έχει σοβαρά μειονεκτήματα. Αν και το να υπάρχει ένα οικογενειακό εισόδημα επαρκές για την κάλυψη βασικών υλικών αναγκών είναι απαραίτητο για την ευημερία του παιδιού, η χρήση του εισοδήματος ως ο μόνος παράγοντας πρόβλεψης της παιδικής στέρησης μπορεί να είναι παραπλανητική. Στην πραγματικότητα, υπάρχουν ενδείξεις ότι ορισμένα νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος βιώνουν λίγες πρόσθετες στέρησης και ορισμένα νοικοκυριά υψηλότερου εισοδήματος βιώνουν πολλές (Ciula & Skinner, 2015· Whelan et al., 2001). Ένας επιπλέον λόγος είναι ότι οι αυξήσεις στο οικογενειακό εισόδημα θα μπορούσαν να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στα παιδιά, όπως στην περίπτωση της παιδικής εργασίας ή των γονέων που εργάζονται πολλές ώρες και κατά συνέπεια παραμελούν τα παιδιά (Abdu & Delamonica, 2018). Το εισόδημα δεν είναι το πιο σημαντικό ζήτημα για την ευημερία των παιδιών. Αντίθετα, η πρόσβαση σε τρόφιμα, στέγαση, εκπαίδευση ή υγεία είναι ο σωστός τρόπος μέτρησης της παιδικής φτώχειας. Σύμφωνα με τον Townsend (1979), οι συζητήσεις και η έρευνα κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών οδήγησαν στον εντοπισμό της παιδικής φτώχειας ως πολυδιάστατου φαινομένου που ορίζεται με όρους σχετικής στέρησης.

Πίνακας 1 Δικαιώματα που αναγνωρίζονται για τα παιδιά σε όλο τον κόσμο στη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989

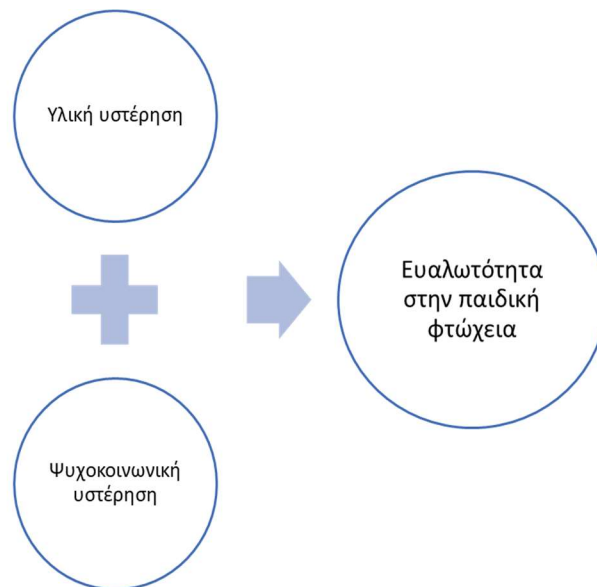
	Κατηγορίες	Διαστάσεις (Άρθρα της Σύμβασης Δικαιωμάτων του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών)
Υλική υστέρηση	Παροχή – Επιβίωση και ανάπτυξη	Στέγαση Εκπαίδευση Υγειονομική περίθαλψη, νερό και υγιεινή Διατροφή και ένδυση Πρόσβαση στην πληροφόρηση/πληροφορία Ελεύθερος χρόνος
	Προστασία και φροντίδα	Προστασία του παιδιού από κάθε μορφή βίας, αμέλειας ή κακομεταχείρισης Το να ακούγεται σε όλα τα θέματα που αφορούν τα παιδιά
Ψυχοκοινωνική υστέρηση	Συμμετοχή	Ελευθερία έκφρασης Ελευθερία σκέψης Ελευθερία του σχετίζεσθαι

Σημείωση. Προσαρμογή από τα Ηνωμένα Έθνη (1989). Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού, ψήφισμα 44/25 της Γενικής Συνέλευσης.

Σε γενικές γραμμές, η ευαλωτότητα αναφέρεται στην τάση ή την προδιάθεση να επηρεαστεί αρνητικά κανείς σε συνδυασμό με τη δυσκολία του να αντιδράσει. Με τη σειρά του, ο βαθμός ευαλωτότητας θα καθοριστεί από τον συνδυασμό της ευαισθησίας ή της τρωτότητας σε μια επικείμενη βλάβη και της ικανότητας να την αντιμετωπίσει κανείς και να προσαρμοστεί ή να είναι ανθεκτικός (Azeem et al., 2016; Halkos et al., 2020). Εστιάζοντας στη φτώχεια, οι όροι *φτώχεια*, *ένδεια* και *ευαλωτότητα στη φτώχεια* έχουν διαφορετικές επιπτώσεις (βλ. Acconcia et al., 2020· Azeem et al., 2016· Gallardo, 2020· World Bank, 2014). Η φτώχεια ταυτίζεται με την υλική στέρηση ή την έλλειψη οικονομικών-υλικών πόρων που έχουν αρνητικές κοινωνικές και αναπτυξιακές συνέπειες. Από την άλλη πλευρά, ένα άτομο θα πρέπει να θεωρείται ευάλωτο στη φτώχεια εάν αντιμετωπίζει τον τρέχοντα κίνδυνο να γίνει φτωχός ή να παραμείνει φτωχός στο μέλλον.

Έτσι, η ευαλωτότητα των παιδιών στη φτώχεια είναι μια έννοια ευρύτερη από την παιδική φτώχεια, καθώς, εκτός από το ότι περιλαμβάνει την υλική στέρηση ως στοιχείο ευθραυστότητας, εξετάζει επίσης την έκταση, το μέγεθος και την ποιότητα των σχέσεων μεταξύ των παιδιών και των ατόμων στο πιο κοντινό τους περιβάλλον (γονείς, σχολείο, φίλοι και γειτονιά). Αυτά τα περιβάλλοντα μπορούν να παρέχουν στα παιδιά δικαιώματα προστασίας-φροντίδας και συμμετοχής, κάτι που στη συνέχεια μπορεί να λειτουργήσει ως παράγοντας διαμεσολάβησης που μπορεί να εξουδετερώσει ή να ενισχύσει τις επιπτώσεις της υλικής στέρησης. Παρά το γεγονός ότι η υλική στέρηση μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις στις σχέσεις μεταξύ των παιδιών και των γονιών τους, καθώς και να επιδεινώσει το σχολικό κλίμα και την αλληλεπίδραση με τους συνομηλίκους τους (για μια ανασκόπηση της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας βλ. Li et al., 2019· Evans, 2009), παρατηρείται επίσης ότι σε δύσκολα περιβάλλοντα για τα παιδιά, όπως οικογένειες που πλήττονται από αναγκαστικό εκτοπισμό λόγω τρομοκρατικής βίας, η κοινωνική υποστήριξη των πιο κοντινών τους είναι το κλειδί για να ξεπεραστεί μια τέτοια κατάσταση (βλ. Domínguez de la Ossa et al., 2018· Miller et al., 2020). Η εξήγηση είναι ότι για τα παιδιά, η εγγύτητα των προσώπων συναισθηματικού δεσμού (γονείς, εκπαιδευτικοί, συγγενείς ή φροντιστές) κατά τη διάρκεια αντιξοοτήτων της ζωής έχει προστατευτικά αποτελέσματα (Masten, 2014). Στην πραγματικότητα, ο Thompson (2014) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ζεστές και φιλοκοινωνικές σχέσεις μεταξύ των παιδιών και των ενηλίκων στο στενότερό τους κοινωνικό περιβάλλον μπορούν να χρησιμεύσουν για να ρυθμίσουν και να αντιστρέψουν τη νευροβιολογική απόκριση στο στρες που βιώνουν τα παιδιά που ζουν σε συνθήκες φτώχειας. Το κλειδί είναι ότι οι πρώιμες κοινωνικές εμπειρίες των παιδιών διαμορφώνουν τα αναπτυσσόμενα νευρολογικά και βιολογικά τους συστήματα (Thompson, 2014). Επομένως, η ποσότητα και η ποιότητα των σχέσεων με τους πιο κοντινούς τους ανθρώπους θα μπορούσε να μεσολαβήσει ώστε τα παιδιά να ξεπεράσουν τις αρνητικές επιπτώσεις της υλικής στέρησης και να εγκαταλείψουν την κατάσταση της φτώχειας στο μέλλον ή, αντίθετα, να παραμείνουν σε αυτήν την κατάσταση.

Έχοντας αυτό υπόψη, το Σχήμα 1 απεικονίζει την προσέγγισή των Sanchez, D'Agostino, Giusti και Potsi (2022) για τη μελέτη της ευαλωτότητας στην παιδική φτώχεια που επικεντρώνεται σε δύο έννοιες: την υλική στέρηση ως παράγοντα ευθραυστότητας και την ψυχοκοινωνική στέρηση ως παράγοντα που μπορεί να εξουδετερώσει ή να ενισχύσει τις επιπτώσεις της υλικής στέρησης. Ο συνδυασμός αυτών των δύο παραγόντων θα καθορίσει την ευαλωτότητα των παιδιών στη φτώχεια, καθώς η αποτυχία παροχής ενός υλικού και σχεσιακού περιβάλλοντος που να υποστηρίζει την ανάπτυξη των παιδιών μπορεί να έχει μακροπρόθεσμες δυσμενείς συνέπειες (Brooks-Gunn & Duncan, 1997).

Σχήμα 1 Η υλική και ψυχοκοινωνική στέρηση ως καθοριστικοί παράγοντες ευαλωτότητας στην παιδική φτώχεια

Ο συνδυασμός πολιτικών αποφάσεων και σχεδιασμών για την αντιμετώπιση της υλικής και ψυχοκοινωνικής στέρησης για την ανάλυση της ευαλωτότητας των παιδιών στη φτώχεια έχει διάφορα αξιοσημείωτα πλεονεκτήματα. Πρώτον, σε αντίθεση με το μεγαλύτερο μέρος των εμπειρικών στοιχείων για την πολυδιάστατη παιδική φτώχεια, δίνεται μια πιο ολοκληρωμένη μελέτη για την ευαλωτότητα στην παιδική φτώχεια καθώς εξετάζονται όλες οι κατηγορίες δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται για τα παιδιά σε όλο τον κόσμο με βάση τη Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Παιδιού (1989) στα Ηνωμένα Έθνη (βλ. Πίνακα 1). Εκτός από την υλική στέρηση, συμπεριλαμβανουμε επίσης δείκτες σχεσιακού πλούτου που μας επιτρέπουν να μελετήσουμε την ψυχοκοινωνική στέρηση λαμβάνοντας υπόψη τη γνώμη των παιδιών σχετικά με τις διαπροσωπικές σχέσεις που έχουν μεγαλύτερη σημασία για αυτά. Με αυτόν τον τρόπο αναλογιζόμαστε την πολυδιάστατη ευαλωτότητα στην παιδική φτώχεια, που περιλαμβάνει τόσο τα αντικειμενικά όσο και τα υποκειμενικά της στοιχεία. Αυτή η προσέγγιση μπορεί να εξηγήσει γιατί η υλική στέρηση μπορεί να έχει άνισες επιπτώσεις στα παιδιά όταν ζουν σε διαφορετικά οικογενειακά και κοινοτικά πλαίσια (διαφορετική ψυχοκοινωνική στέρηση-σχεσιακός πλούτος). Αυτή η κατάσταση εμφανίζεται όταν τα παιδιά εκτίθενται στο ίδιο μακροοικονομικό κίνδυνο, όπως για παράδειγμα στον COVID-19, και έχουν διαφορετική ικανότητα ανταπόκρισης, επειδή η ευαλωτότητά τους στη φτώχεια είναι διαφορετική. Κατά τη διάρκεια της πανδημίας, τα αποτελέσματα της διαδικτυακής μάθησης των παιδιών δεν εξαρτώνται μόνο από τη διαθεσιμότητα των υπολογιστών και τη σύνδεση στο Διαδίκτυο, αλλά και από τη βοήθεια και την υποστήριξη που λαμβάνουν οι γονείς, οι κηδεμόνες και οι εκπαιδευτικοί. Τέλος, η προσέγγιση αυτή επιτρέπει να λαμβάνονται υπόψη καταστάσεις στις οποίες οι αυξήσεις στο οικογενειακό εισόδημα, που συνδέονται με μείωση υλικών αγαθών, θα μπορούσαν να έχουν

αρνητικές επιπτώσεις στα παιδιά. Αυτό θα συνέβαινε εάν το υψηλότερο εισόδημα οφείλεται σε πολύωρη εργασία των γονέων που μπορεί να οδηγήσει σε παραμέληση των παιδιών και, κατά συνέπεια, δεν διασφαλίζεται το δικαίωμα φροντίδας και προστασίας. Σε τέτοιες καταστάσεις θα υπήρχε αύξηση της ψυχοκοινωνικής στέρησης, η οποία νοείται ως επιδείνωση του πλούτου στις σχέσεις με τους γονείς και τα μέλη του νοικοκυριού, η οποία με τη σειρά της θα έκανε τα παιδιά πιο ευάλωτα στη φτώχεια.

Η μεταβαλλόμενη σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης, αγωγής και φροντίδας

Στις δυτικές κοινωνίες, συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας, έχει λάβει χώρα μια αλλαγή παραδείγματος τις τελευταίες δεκαετίες όσον αφορά την πρώιμη παιδική ηλικία. Η σημασία της προσχολικής εκπαίδευσης, φροντίδας και ανατροφής έχει αυξηθεί και θεωρείται πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά σημαντική. Οι δυνατότητες των δομών παροχής υπηρεσιών αγωγής και φροντίδας όπως οι παιδικοί σταθμοί στην Ελλάδα μπορούν να εξεταστούν από δύο οπτικές γωνίες.

Ορισμένες μελέτες τεκμηριώνουν τις χρηματικές και μη χρηματικές αποδόσεις της πρώιμης εκπαίδευσης σε παιδικούς σταθμούς (Heckman, 2006; Heckman & Masterov, 2007). Ειδικά με την έλευση του λεγόμενου λόγου για τις κοινωνικές επενδύσεις (βλ. Πανταζής & Πότση 2013), η πρώιμη παιδική ηλικία θεωρείται κρίσιμη όχι μόνο για τη γνωστική ανάπτυξη των παιδιών, αλλά και για την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού της κοινωνίας συνολικά. Τα αποτελέσματα διεθνών ερευνών δείχνουν ότι οι ευκαιρίες εκπαίδευσης στην πρώιμη παιδική ηλικία προάγουν τη συνολική ανάπτυξη των παιδιών, οδηγούν αργότερα σε καλύτερα σχολικά προσόντα και έχουν μακροπρόθεσμη θετική επίδραση στην εκπαιδευτική σταδιοδρομία και τις μελλοντικές προοπτικές των παιδιών. Οι Jones et al. (2015), χρησιμοποιώντας δεδομένα από γειτονίες χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου, αξιολόγησε τις συσχετίσεις μεταξύ των φιλοκοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών στο νηπιαγωγείο (σύμφωνα με τις παιδαγωγούς) και των αποτελεσμάτων τους στην ενήλικη ζωή (έως και 2 δεκαετίες έπειτα). Οι συγγραφείς κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι υπήρχαν ισχυρές συσχετίσεις μεταξύ των κοινωνικών δεξιοτήτων στην παιδική ηλικία και τις επιδόσεις τους μετέπειτα στην απασχόληση, στο εισόδημα, στην εγκληματική δραστηριότητα ή στην υγεία. Ωστόσο, συζητείται ο βαθμός στον οποίο αυτού του είδους τα αποτελέσματα είναι αξιόπιστα και μεταφερόμενα σε άλλα εθνικά και πολιτιστικά πλαίσια.

Παράλληλα, άλλες κοινωνικές προκλήσεις, όπως η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών, ο αποκλεισμός ορισμένων πληθυσμιακών ομάδων καθώς και η αυξανόμενη παιδική φτώχεια, θέτουν στο επίκεντρο των πολιτικών συζητήσεων την προσχολική αγωγή και φροντίδα. Η προσχολική αγωγή θεωρείται το κλειδί για την αξιοποίηση ευκαιριών και τη διάσπαση της κοινωνικής κληρονομικότητας της φτώχειας και της κοινωνικής μειονεξίας. Σε αυτό το πλαίσιο, τονίζεται τακτικά η σημασία της καλής ποιότητας των διαδικασιών σε παιδαγωγικά περιβάλλοντα πρώιμης παιδικής ηλικίας (Tietze et al. 2013).

Με βάση το γεγονός ότι η προσχολική αγωγή και φροντίδα είναι το κλειδί για τη δημιουργία ίσων εκπαιδευτικών και κοινωνικών ευκαιριών στην κοινωνία, η εκπαιδευτική και κοινωνική πολιτική οφείλει να θέσει ως στόχο τη διασφάλιση ισότιμης πρόσβασης σε εκπαιδευτικές ευκαιρίες για όλα τα παιδιά και να τους δώσει έτσι τη δυνατότητα να προχωρήσουν μέσω της εκπαίδευσης, ανεξάρτητα από την καταγωγή τους ή το κοινωνικοοικονομικό τους υπόβαθρο.

Το νόμιμο δικαίωμα σε δωρεάν δίχρονη προσχολική αγωγή, η επέκταση των χώρων παιδικής μέριμνας και φροντίδας - κυρίως ιδιωτικών πρωτοβουλιών – με την επικουρία των λεγόμενων voucher, και η εισαγωγή αναλυτικών προγραμμάτων και παιδαγωγικών πλαισίων τόσο στα νηπιαγωγεία όσο και στους παιδικούς/βρεφονηπιακούς σταθμούς συμβάλλουν δραστικά στον αναστοχασμό των εκπαιδευτικών παρεμβάσεων σε αυτή την ηλικία στην Ελλάδα.

Η συμμετοχή στην εκπαίδευση και συνεπώς οι μελλοντικές ευκαιρίες ζωής των παιδιών εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικό υπόβαθρο της οικογενειάς τους και τις αντιλήψεις των γονιών τους. Η υψηλή διαθεσιμότητα αγωγής και φροντίδας δεν σημαίνει αυτόματα ότι όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το κοινωνικό τους πλαίσιο, συμμετέχουν σε αυτές. Έρευνα στη Γερμανία έχει δείξει ότι στατιστικά, τα παιδιά από κοινωνικά μειονεκτούσες οικογένειες κάνουν χρήση των επιλογών αγωγής και φροντίδας παιδιών συγκριτικά αργότερα, με λιγότερες πιθανότητες και σε μικρότερο

βαθμό (DJI, 2019). Είναι ακριβώς αυτά τα παιδιά που μπορούν να επωφεληθούν ιδιαίτερα από την προσχολική αγωγή και φροντίδα όσον αφορά τη γνωστική και κοινωνικο-συναισθηματική τους ανάπτυξη.

Η ένταξη στην προσχολική αγωγή των παιδιών που πλήττονται από τη φτώχεια είναι ένα θεμελιώδες μέτρο για την πρόληψη ή τη μείωση των συνεπειών της φτώχειας. Μέσω εκπαιδευτικών και υποστηρικτικών προσφορών που είναι προσαρμοσμένες στις επιπτώσεις της ατομικής τους κατάστασης/ζωής, δίνονται ευκαιρίες (όπως πρόσβαση σε εκπαιδευτικό υλικό, κοινωνικές επαφές σε ομάδες συνομηλίκων, υγιεινή διατροφή και χώρο για άσκηση) και αντισταθμίζονται τα μειονεκτήματα συμβάλλοντας στις ίσες ευκαιρίες της εργασίας των γονέων, της εκπαίδευσης των παιδιών και της ολιστικής κατάστασης/ζωής της οικογένειας. Οι βρεφονηπιακοί/παιδικοί σταθμοί και τα νηπιαγωγεία είναι επομένως το ιδανικό μέρος για να παρασχεθεί στους γονείς και τα παιδιά προσχολικής ηλικίας διαρκής υποστήριξη και ενθάρρυνση, ώστε η φτώχεια να μην εδραιωθεί και να κληρονομηθεί κοινωνικά.

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών προσχολικής αγωγής στη προστασία από την ευαλωτότητα στη παιδική φτώχεια

Η υψηλή ποιότητα προσχολικής αγωγής και φροντίδας εξαρτάται κυρίως από τις αλληλεπιδράσεις υψηλής ποιότητας μεταξύ του προσωπικού και των παιδιών, κάτι που συνδέεται με τη σειρά του με την ποιότητα του εργατικού δυναμικού. Οι δομές προσχολικής αγωγής και φροντίδας (παιδικοί σταθμοί και νηπιαγωγεία) είναι ένα ιδανικό μέρος για να προσφέρουν υποστήριξη σε παιδιά και οικογένειες που βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας μιας και αποτελούν το πρώτο σημείο επαφής με τις οικογένειες. Έτσι, οι παιδικοί/βρεφονηπιακοί σταθμοί και τα νηπιαγωγεία έχουν μεγάλες δυνατότητες για την παροχή υποστηρικτικού δικτύου ως κεντρικά σημεία συνάντησης στον αντίστοιχο κοινωνικό τους χώρο, για παράδειγμα μέσω τοπικής δικτύωσης με κοινωνικές υπηρεσίες (inter-agency networking) (Barnes, Melhuish, Guerra, Karwowska-Struczyk, Petrogiannis, Wyslowska, Dae Zachrisson, 2017). Πρακτικά, τα παιδιά τριών έως έξι ετών έχουν δυνατότητα πρόσβασης σε τέτοιες δομές. Η δυνατότητα προσέγγισης παιδιών κάτω των τριών ετών και των οικογενειών τους που πλήττονται από φτώχεια είναι εξαιρετικά περιορισμένη μιας και τα ποσοστά συμμετοχής αυτής της ηλικιακής ομάδας στην προσχολική αγωγή στην Ελλάδα είναι ισχνά (OECD, 2022).

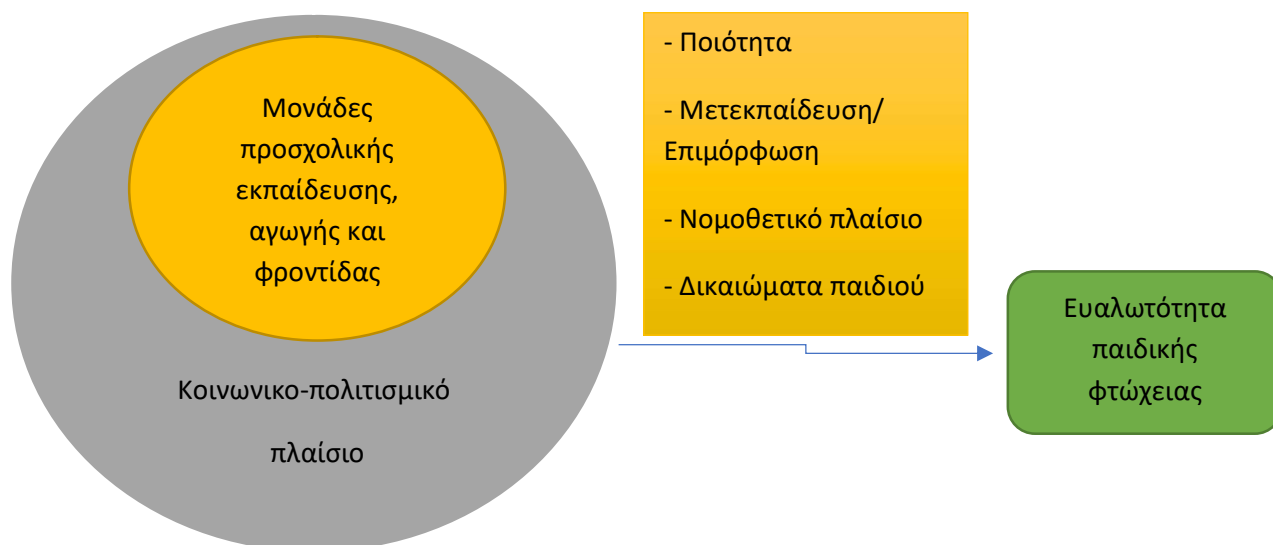
Δεν αμφισβητείται ότι οι επαγγελματίες της πρώιμης παιδικής ηλικίας δεν μπορούν να αντισταθμίσουν πλήρως τις δομικές και κοινωνικές επιπτώσεις της φτώχειας. Όμως στο καθημερινό τους πεδίο δραστηριοποίησης, οι επαγγελματίες σε παιδικούς σταθμούς και νηπιαγωγεία έρχονται πολύ συχνά αντιμέτωποι με την ορατή και την κρυφή φτώχεια των οικογενειών που μπορεί να εκδηλωθεί με διάφορους τρόπους. Η μακροχρόνια μελέτη AWO-ISS (1997-2012) αποδεικνύει ότι οι παιδικοί σταθμοί επηρεάζουν την ανάπτυξη του παιδιού και μπορεί να λειτουργήσουν ως προστατευτικός παράγοντας για τα παιδιά που πλήττονται από τη φτώχεια δημιουργώντας προσφορές υψηλής ποιότητας στις οποίες τα παιδιά ενισχύονται και ενθαρρύνονται ατομικά (Holz, Laubstein, & Sthamer, 2012; Laubstein, 2014). Το παιδαγωγικό έργο στους παιδικούς σταθμούς υποστηρίζει και συμπληρώνει το άτυπο εκπαιδευτικό έργο των γονέων και έχει τη δυνατότητα να αντισταθμίσει την έλλειψη ποιοτικής διέγερσης στην οικογένεια.

Εξάλλου, ο σκοπός των δομών προσχολικής αγωγής και φροντίδας (παιδικοί σταθμοί και νηπιαγωγεία) και των επαγγελματιών τους είναι να «βοηθούν τα παιδιά να αναπτυχθούν σωματικά, νοητικά, συναισθηματικά και κοινωνικά» και να προσανατολίζεται προς το περιβάλλον διαβίωσης - με το να ευαισθητοποιούν τους γονείς πάνω σε θέματα σύγχρονης παιδαγωγικής και ψυχολογίας, προσφέροντάς τους πληροφόρηση και καθοδήγηση- και τις ανάγκες των παιδιών - με το να βοηθούν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας στην ομαλή μετάβασή τους από το οικογενειακό στο σχολικό περιβάλλον, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο (ΦΕΚ 141/2017, ΠΔ99/2017).

Πίνακας 2 Δομή προσχολικής εκπαίδευσης, αγωγής και φροντίδας

Προσχολική αγωγή και φροντίδα			
Κατηγορίες ανάλογα με την ηλικία των παιδιών που θα φιλοξενήσουν	Βρεφικός Σταθμός για βρέφη από 2 μηνών μέχρι 2,5 ετών.	Παιδικός Σταθμός για νήπια από 2,5 ετών μέχρι την ηλικία εγγραφής τους στην υποχρεωτική εκπαίδευση (νηπιαγωγείο).	Νηπιαγωγείο Για νήπια από 4 ετών μέχρι την ηλικία εγγραφής τους στο δημοτικό σχολείο.
	Βρεφονηπιακός Σταθμός (βρέφη και νήπια μαζί)		
Ρόλος	Είναι μονάδες αγωγής και διαπαιδαγώγησης για παιδιά βρεφικής και προσχολικής ηλικίας		Είναι η πρώτη βαθμίδα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης του παιδιού με στόχο την ολόπλευρη και ισότιμη ανάπτυξη των μικρών παιδιών
Στόχοι	<ul style="list-style-type: none"> • Να παρέχουν προσχολική αγωγή και εκπαίδευση σύμφωνα με τα πλέον σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα. • Να βοηθούν τα παιδιά να αναπτυχθούν σωματικά, νοητικά, συναισθηματικά και κοινωνικά. • Να ευαισθητοποιούν τους γονείς πάνω σε θέματα σύγχρονης παιδαγωγικής και ψυχολογίας, προσφέροντάς τους πληροφόρηση και καθοδήγηση. • Να βοηθούν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας στην ομαλή μετάβασή τους από το οικογενειακό στο σχολικό περιβάλλον, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο. • Να παρέχουν ημερήσια διατροφή και φροντίδα στα παιδιά που φιλοξενούν τηρώντας τους κανόνες υγιεινής και ασφάλειας. • Να διευκολύνουν τους εργαζόμενους γονείς. 		<ul style="list-style-type: none"> • να βοηθήσει τα παιδιά να αναπτυχθούν σωματικά, συναισθηματικά, νοητικά και κοινωνικά μέσα στο πλαίσιο των ευρύτερων στόχων της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. • να εξασφαλίζει τις προϋποθέσεις ώστε τα παιδιά να αναπτύσσονται και να κοινωνικοποιούνται ομαλά και πολύπλευρα.

Πώς όμως οι επαγγελματίες μπορούν να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που φέρνει η φτώχεια στις οικογένειες και πώς μπορούν να σχεδιάσουν το εκπαιδευτικό έργο με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνεται επαρκώς στις ειδικές ανάγκες των παιδιών που πλήττονται από τη φτώχεια; Το εκπαιδευτικό προσωπικό χρειάζεται επιμόρφωση και υποστήριξη για να μπορέσει να σχεδιάσει την παιδαγωγική πράξη με ευαισθησία στις συνθήκες αυτών των παιδιών (Σχ. 2). Η σύνθεση των τάξεων είναι ετερογενής και ο αριθμός των παιδιών που είναι ευάλωτοι στη φτώχεια σε κάθε βρεφονηπιακό/παιδικό σταθμό και νηπιαγωγείο ανα σχολικό έτος μπορεί να διαφέρει και σίγουρα καθορίζει τις δράσεις που μπορούν να πραγματοποιηθούν. Μέχρι στιγμής, δεν υπάρχουν αξιόπιστα στοιχεία για το ποσοστό των παιδιών σε παιδικούς σταθμούς που πλήττονται από τη φτώχεια, καθώς αυτή η πτυχή δεν αντικατοπτρίζεται στα επίσημα στατιστικά στοιχεία στην Ελλάδα. Όμως η εκάστοτε σύνθεση και ο κοινωνικός χώρος στον οποίο βρίσκεται η δομή προσχολικής αγωγής και φροντίδας (παιδικός σταθμός και νηπιαγωγείο) είναι καθοριστικής σημασίας για την προώθηση δράσεων καταπολέμησης της φτώχειας.

Σχήμα 2. Επιδραστικοί παράγοντες στην αντιμετώπιση της ευαλωτότητας στην παιδική φτώχεια

Απαιτείται μια συναντίληψη του τι χρειάζονται οι οικογένειες που πλήττονται από τη φτώχεια, καθώς και μια δεσμευτική διαρθρωτική και θεσμική αγκύρωση προκειμένου να καταστεί δυνατή και να διασφαλιστεί συντονισμένη δράση. Μια ομάδα εμπειρογνομόνων από την προηγμένη πρωτοβουλία κατάρτισης για επαγγελματίες προσχολικής ηλικίας (WiFF) στη Γερμανία προσδιόρισε τι χρειάζονται οι οικογένειες που πλήττονται από τη φτώχεια (DJI/WiFF 2014). Σύμφωνα με αυτούς, η πρόληψη της παιδικής φτώχειας αφορά την πορεία «από τη γέννηση έως την έναρξη μιας καριέρας», η οποία διασφαλίζεται και διαμορφώνεται στην αλληλεπίδραση πολλών ανθρώπων και ιδρυμάτων. Σε αυτήν την πορεία η στάση του επαγγελματία της πρώιμης παιδικής ηλικίας έχει καθοριστικό ρόλο όταν θεμελιώνεται στη διαφάνεια και εκτίμηση, στον σεβασμό, στην ενσυναίσθηση, στον προσανατολισμό στους διαθέσιμους πόρους και τις λύσεις, αλλά και στη θέληση για συνεργασία και δικτύωση με κοινωνικές υπηρεσίες και ιδρύματα. Η θεσμική ευαισθησία στη φτώχεια, οφείλει να αντικατοπτρίζεται στις ενέργειες των επαγγελματιών της προσχολικής εκπαίδευσης. Οι επαγγελματίες οφείλουν να έχουν βασικές γνώσεις για τη φτώχεια. Η φτώχεια εκλαμβάνεται ως κοινωνικό φαινόμενο και όχι ως ατομικό σφάλμα ή ακόμη και ως αποτυχία των γονέων. Η απόδοση ευθυνών οδηγεί σε αδιανόητη όξυνση των προκαταλήψεων χωρίς να ψάχνουμε λύσεις.

Λόγου χάρι, στην άμεση αλληλεπίδραση με το παιδί, εκτός από την υποστήριξη, την παρατήρηση και την τεκμηρίωση των εκπαιδευτικών διαδικασιών, δίνεται έμφαση στην προαγωγή της υγείας και της ανθεκτικότητας. Σε επίπεδο ηγεσίας της ομάδας, είναι σημαντικό να ενθαρρύνονται οι καταστάσεις παιχνιδιού και μάθησης χωρίς αποκλεισμούς, να επιτρέπεται σε κάθε παιδί να συμμετέχει στην ομάδα και να αντιμετωπίζονται ενεργά οι διαδικασίες αποκλεισμού σε πρώιμο στάδιο. Σχεδιασμός, για τη δημιουργία μιας υποστηρικτικής σχέσης και για τη συμμετοχή όλων των οικογενειών. Οι διαδικασίες εγγραφής, εισόδου και παραμονής θα πρέπει να επανασχεδιαστούν ώστε να είναι χωρίς εμπόδια, ανοίγεται η πρόσβαση σε πόρους και αναπτύσσονται εξατομικευμένες προσφορές για τα παιδιά και τις οικογενειές τους που είναι ευάλωτα στην φτώχεια. Επιπλέον, η συνεργασία και η δικτύωση της εγκατάστασης στον κοινωνικό χώρο – κυρίως σε τοπικό επίπεδο – αποτελεί ουσιαστικό μέρος του σχεδίου δράσης.

Δεδομένου ότι τα ζητήματα της φτώχειας αντιμετωπίζονται μέχρι στιγμής ελάχιστα ως θεματολογία στις σπουδές των επαγγελματιών προσχολικής εκπαίδευσης, αγωγής και φροντίδας, οι επαγγελματίες στο ευρύτερο πεδίο της προσχολικής αγωγής και φροντίδας θα πρέπει να συμμετέχουν σε μαθήματα περαιτέρω κατάρτισης που αφορούν τις ανάγκες των οικογενειών που πλήττονται από τη φτώχεια στο πλαίσιο των βρεφονηπιακών/παιδικών σταθμών και των νηπιαγωγείων. Η αξίωση για υποστήριξη κάθε παιδιού ξεχωριστά απαιτεί γνώση του αντίστοιχου περιβάλλοντος και της

κατάστασης διαβίωσης των παιδιών (Hock, Holz, & Korplow, 2014). Επιπλέον, η ευαίσθητη στη φτώχεια παιδαγωγική δράση απαιτεί τον συνεχή προβληματισμό και αναστοχασμό των εκπαιδευτικών σχετικά με τις προσωπικές βιογραφικές εμπειρίες των παιδιών με τη φτώχεια και τις προκύπτουσες εικόνες και συμπεριφορές.

Για να μπορέσουμε να εκπληρώσουμε όλες αυτές τις απαιτήσεις για δράση, απαιτείται μια συμπεριληπτική παιδαγωγική. Το δικαίωμα συμμετοχής και εκπαίδευσης ισχύει εξίσου για όλα τα παιδιά, ανεξαρτήτως φύλου, σωματικής αναπηρίας, πολιτιστικής πίστης ή κοινωνικής προέλευσης. Η ευαισθησία στη φτώχεια βασίζεται επομένως σε μια παιδαγωγική της διαφορετικότητας, Συμπεριληπτική παιδαγωγική δράση σημαίνει να αντιλαμβάνεσαι κάθε παιδί ξεχωριστά, με τα δυνατά του σημεία και τους πόρους του, με τους περιορισμούς και τις αδυναμίες του. Όσον αφορά τα παιδιά που πλήττονται από τη φτώχεια, αυτή η προσέγγιση εμπεριέχει το δίλημμα ότι οι καταλογισμοί και ο στιγματισμός μπορούν να εδραιωθούν εάν η παιδαγωγική δράση δεν αντικατοπτρίζεται με τρόπο ευαίσθητο στη φτώχεια. Η αναγνώριση και η άρση των εμποδίων στη συμμετοχή απαιτεί συγκεκριμένες γνώσεις εκ των προτέρων. Οι ειδικοί καλούνται να είναι ευαίσθητοι σε σιωπηρούς καταλογισμούς και στιγματισμούς, ώστε να αναγνωρίζονται τα εμπόδια και τα μειονεκτήματα και να μπορούν να εξαλειφθούν (DJI/WiFF 2014).

Συμπέρασμα

Η παγκόσμια κοινότητα έχει αναγνωρίσει την κεντρική θέση των παιδιών για την αντιμετώπιση της παγκόσμιας φτώχειας (Ηνωμένα Έθνη, 2015). Η φτώχεια, η πρόληψη της φτώχειας και η μείωση της φτώχειας παραμένουν σημαντικές προκλήσεις κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής.

Η πρώιμη παιδική ηλικία και η εκπαίδευση, η μάθηση των μικρών παιδιών και η ανάπτυξη αναλυτικών προγραμμάτων και των εκπαιδευτικών δεν λαμβάνουν χώρα σε ένα κενό, αλλά μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια όπου διάφορες, και συχνά απροσδόκητες, δυναμικές, παίζουν ρόλο. Αυτές οι περίπλοκες διαδικασίες περιλαμβάνουν διαφορετικούς ανθρώπους, οι οποίοι επηρεάζονται από ένα πλήθος άλλων ανθρώπων και από τις πεποιθήσεις, τους κανόνες και τις δομές εξουσίας που κυριαρχούν στις συγκεκριμένες καταστάσεις τους (Sen 1990, όπως αναφέρει η van der Vyver, 2012).

Οι δομές προσχολικής αγωγής και φροντίδας (παιδικοί σταθμοί και νηπιαγωγεία) και οι επαγγελματίες στο ευρύτερο πεδίο της προσχολικής αγωγής και φροντίδας μπορούν να συμβάλουν σημαντικά στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών ανάπτυξης για όλα τα παιδιά. Η βελτίωση της προσχολικής εκπαίδευσης, αγωγής και φροντίδας μπορεί να τονώσει την κοινωνική κινητικότητα. Για να μπορέσουν να σχεδιάσουν προσφορές υψηλής ποιότητας, οι ειδικοί πρέπει να εκπαιδευτούν ανάλογα. Εκτός από τη θεωρητική αποσαφήνιση των διαδικασιών (υλικής και ψυχοκοινωνικής) υστέρησης και κοινωνικού αποκλεισμού, υπάρχει ανάγκη για περισσότερη εμπειρική έρευνα που λαμβάνει υπόψη τη δια βίου ανάπτυξη.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη προστασία από την ευαλωτότητα στη παιδική φτώχεια είναι ουσιαστικός και απαιτεί κατάρτιση και εξειδίκευση αλλά χωρίς ουσιαστική κρατική παρέμβαση και υποστήριξη ο στόχος δεν μπορεί να επιτευχθεί. Η παιδική φτώχεια δεν μπορεί να καταπολεμηθεί μόνο με την ουσιαστική συμβολή των εκπαιδευτικών. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού απαιτούνται πρόσθετοι οικονομικοί πόροι από το κράτος προκειμένου να δημιουργηθούν θετικές συνθήκες και βελτιώσεις σε κάθε τομέα που άπτεται της φτώχειας.

Βιβλιογραφία

- Acconcia, A., Carannante, M., Misuraca, M., & Scepi, G. (2020). Measuring Vulnerability to Poverty with Latent Transition Analysis. *Social Indicators Research*, 151, 1–31.
<https://doi.org/10.1007/s11205-020-02362-3>
- Azeem, M., Muger, A., & Schilizzi, S. (2016). Poverty and vulnerability in the Punjab, Pakistan: A multilevel analysis. *Journal of Asian Economics*, 44, 57–72.
- Barnes, J., Melhuish, E., Guerra, J.C., Karwowska-Struczyk, M., Petrogiannis, K., Wyslowska, O., Dae Zachrisson, H. (2017). Inter-agency coordination of services for children and families - Initial Literature Review. D6.1 Report on literature review WP6. Ανακτήθηκε στις 11.10.2022

- από: <https://www.isotis.org/en/publications/inter-agency-coordination-of-services-for-children-and-families-initial-literature-review/>
- Brooks-Gunn, J., & Duncan, G. (1997). The Effects of Poverty on Children. *The Future of Children*, 7(2), 55-71. <https://doi:10.2307/1602387>
- Butterwegge, C., (2010). *Armut von Kindern mit Migrationshintergrund. Ausmaß, Erscheinungsformen und Ursachen*. Wiesbaden
- Cid-Martinez, I. (2020). Multidimensional Child Poverty and Child Well-being in Cameroon, Côte d'Ivoire and Nigeria. In Nebie et al. (editors), *Child Poverty and Social Protection in Western and Central Africa*. Ibidem.
- Carraro, A., & Chzhen, Y. (2019). Multidimensional child poverty measurement in Sierra Leone and Lao PDR: Contrasting individual- and household-based approaches. *Innocenti Working Papers* no. 2019-05, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florence.
- Chzhen, Y., de Neubourg, C., Plavgo, I., & de Milliano, M. (2016). Child Poverty in the European Union: the Multiple Overlapping Deprivation Analysis Approach (EU-MODA). *Child Indicators Research*, 9, 335–356. <https://doi.org/10.1007/s12187-015-9321-7>
- Corak, M. (2013). Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility. *Journal of Economics Perspectives*, 27, 79–102. <https://doi.org/10.1257/jep.27.3.79>.
- Crawford, C., Macmillan, L., & Vignoles, A. (2017). When and why do initially high-achieving poor children fall behind?. *Oxford Review of Education*, 43(1), 88-108. <https://doi.org/10.1080/03054985.2016.1240672>
- Deutsches Jugendinstitut/Weiterbildungsinitiative Frühpädagogische Fachkräfte (Hrsg.) (2014): *Inklusion – Kinder und Familien in Armutslagen. Grundlagen für die kompetenzorientierte Weiterbildung*. WiFF Wegweiser Weiterbildung, Band 9. – München.
- Diris, R., Vandenbroucke, F., & Verbist, G. (2017). The Impact of Pensions, Transfers and Taxes on Child Poverty in Europe: The Role of Size, pro-Poorness and Child Orientation. *Socio-Economic Review*, 15(4), 745–775. <https://doi.org/10.1093/ser/mww045>
- Domínguez de la Ossa, E.M., Fortich Pérez, D., & Rosero prado, A.L. (2018). Parental competences and child resilience in the context of displacement in Colombia. *Prisma Social*, 20, 227-253.
- Esping-Andersen, G. (2016). *Families in the 21st Century*. SNS Förlag: Stockholm.
- Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerijck, A., & Myles, J. (2002). *Why We Need a New Welfare State*. USA: Oxford University Press.
- European Commission. (2020). 2020 Strategic Foresight Report. Charting the course towards a more resilient Europe. COM(2020) 493 final. Brussels.
- Evans, G.W. (2004). The Environment of Childhood Poverty. *Am. Psychol.*, 59, 77.4
- Field, F. (2010). *The Foundation Years: Preventing Poor Children Becoming Poor Adults, The Report of the Independent Review on Poverty and Life Chances*. London: The Stationery Office.
- Frazer, H., & Marlier, E. (2017). *Progress across Europe in the Implementation of the 2013 EU Recommendation on Investing in Children: Breaking the Cycle of Disadvantage*. Study Natl. Policies Eur. Soc. Policy Netw. Bruss. Eur. Comm.
- Gallardo, M. (2020). Measuring Vulnerability to Multidimensional Poverty. *Social Indicators Research*, 148, 67–103. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02192-y>
- Guio, AC., Gordon, D., Marlier, E., Nájera, H., & Pomati, M. (2018). Towards an EU measure of child deprivation. *Child Indicators Research*, 11, 835–860. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9491-6>

- Halkos, G., Skouloudis, A., Malesios, C., & Jones, N. (2020). A Hierarchical Multilevel Approach in Assessing Factors Explaining Country-Level Climate Change Vulnerability. *Sustainability*, 12, 4438. Doi:10.3390/su12114438
- Heckman, J. (2006). Skill Formation and the Economics of Investing in Disadvantaged Children. *Science* 312, pp. 1900–1902.
- Heckman, J. & Masterov, D. (2007). The productivity argument for investing in young children. *Review of Agricultural Economics*, 29, pp. 446–493.
- Hock, B., Holz, G., Kopplow, M. (2014): *Kinder in Armutslagen. Grundlagen für Armutssensibles Handeln in der Kindertagesbetreuung. Weiterbildungsinitiative Frühpädagogische Fachkräfte. WiFF Expertisen, Band 18. München*
- Holz, G., Laubstein, C., Sthamer, E. (2012). *Lebenslagen und Zukunftschancen von (armen) Kindern & Jugendlichen in Deutschland – 15 Jahre AWO-ISS-Studie. ISS-Aktuell 23/2012*
- Jones, D., Greenberg, M., & Crowley, D. (2015). Early Socio-Emotional Functioning and Public Health: The Relationship Between Kindergarten Social Competence and Future Wellness. *American Journal of Public Health*, 105(11), 2283–2290. Doi: 10.2105/AJPH.2015.302630
- Laubstein, Claudia (2014): *Expertise zu „Lebenslagen und Potentialen armer Familien in Berlin“*. Frankfurt am Main: ISS e.V.
- Li, C., Wu, Q., & Liang, Z. (2019). Effect of Poverty on Mental Health of Children in Rural China: The Mediating Role of Social Capital. *Applied Research in Quality of Life*, 14, 131–153. <https://doi.org/10.1007/s11482-017-9584-x>
- Mahony, S., & eople, L. (2018). *Life in the debt trap: Stories of children and families struggling with debt*. Bristol: Policy Press.
- Main, G., & Bradshaw, J. (2016). Child poverty in the UK: Measures, prevalence and intra-household sharing. *Critical Social Policy*, 36(1), 1–24.
- Masten, A. (2014). Global Perspectives on Resilience in Children and Youth. *Child Development*, 85(1), 6–20.
- De Milliano, M., & Plavgo, I. (2018). Analysing Multidimensional Child Poverty in Sub-Saharan Africa: Findings Using an International Comparative Approach. *Child Indicators Research*, 11, 805–833. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9488-1>
- Miller-Graff, L.E., Scheid, C.R., Brown Guzmán, D., & Grein, K. (2020). Caregiver and family factors promoting child resilience in at-risk families living in Lima, Peru. *Child Abuse & Neglect*, 108, 104639. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104639>
- OECD (2022). *Enrolment rate in early childhood education (indicator)*. doi: 10.1787/ce02d0f9-en (Accessed on 09 June 2022)
- Sanchez, A., D’Agostino, A., Giusti, C., Potsi, A. (2022). Measuring vulnerability to child poverty: Material and psychosocial deprivation. [Το χειρόγραφο υποβλήθηκε για δημοσίευση].
- Sánchez, A., & Navarro, M. (2021). Public Policies of Welfare State and Child Poverty in the European Union. *Sustainability*, 13(5), 2725. <https://doi.org/10.3390/su13052725>
- Sánchez, A., & Ruiz-Martos, M.J. (2018). Europe 2020 Strategy and Citizens' Life Satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, 19(8), 2315–2338. <https://doi.org/10.1007/s10902-017-9928-0>
- Scholz, A., Erhard, K., Hahn, S., Harring, D. (2019). *Inequalities in Access to Early Childhood Education: The Equal Access Study. ICEC Working Paper Series – Vol. 2. Deutsches Jugendinstitut*.
- Stiglitz, J. E. (2012). *The price of inequality: How today’s divided society endangers our future*. W.W. Norton & Company Inc.

- Sünker H, Swiderek T. (2007). Politics of Childhood, Democracy and Communal Life: Conditions of Political Socialisation and Education. *Policy Futures in Education*, 5(3):303-314.
doi:10.2304/pfie.2007.5.3.303
- Thompson, R.A. (2014). Stress and Child Development. *The Future of Children*, 24(1), 41-59.
<https://doi.org/10.1353/foc.2014.0004>
- Tietze, W., Becker-Stoll, F., Bensel, J., Eckhardt, A. G., Haug-Schnabel, G., Kalicki, B. u.a. (Hrsg.) (2013). *Nationale Untersuchung zur Bildung, Betreuung und Erziehung in der frühen Kindheit (NUBBEK)*. – Berlin.
- United Nations (1989). Convention on the rights of the child, the general assembly resolution 44/25.
- United Nations. (2015). *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015.
- United Nations (2020). Progress towards the Sustainable Development Goals Report of the Secretary-General. Economic and Social Council.
https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26158Final_SG_SDG_Progress_Report_14052020.pdf
- UNDP & OPHI (2020). *The Global Multidimensional Poverty Index 2020*. New York: UNDP.
- UNICEF. (2011). *A multidimensional approach to measuring child poverty*. New York: Social and Economic Policy Working Briefs, UNICEF Division of Policy and Practice.
- van der Vyver, S. (2012). Methodology and theory in a rural ECD- research project: Capturing Mogwase in «becoming»
- World Bank. (2014). Introduction to poverty analysis (90288).
<http://documents1.worldbank.org/curated/en/775871468331250546/pdf/902880WP0Box380okPovertyAnalysisEng.pdf>